

מפלת השירה

על מצבה של השירה העברית בימים אלה

ימים לא טובים באו לה לשירה העברית. ימים אין חפץ בה ובהם. שהרי מי רוצה לחיות בעולם שאין בו שירה (כן, אני יודע, יש גם כאלה). בהדרגה נתמעט מיספר הקוראים והרוכשים, הוצאות הספרים תובעות "השתתפות" וקרנות, או דוד עשירי על ביקורת במוכן הישן (גם לא "מי יודע מה?") כמעט שאין עוד מה לדבר, מורגש מחסור חמור אפילו ברצוניות ראויות, הגונות והגונות ובעלות טעם. אם אתה/את חבר/חברה בכנופיה או ב"מועדון" כלשהו, תמורת "דמי החבר" המופרים, עוד יימצאו ושאית-מים — אין מושחת ממבקר מושחת ואין שוטה מחסיר שוטה — לכתוב עליכם את הרשימות או המאמרים הצפויים: פראיולוגיה מוזנת, אופנתית, חסרת רביבועי-עצמי ולפיכך שוללת אמת. כך נוצרו אצלנו כמה "רפואציאות" שבעליהן כאמת רומים לגמלים הידועים: סוס שותכנו כידי כנופיה. אם אינך "חבר" או שאתה מוסר לשלם את דמי-הכניסה המתבקשים, הכוללים לפעמים חטיבת-עצים ושאיבת-מים לחברים שכבר נתקבלו או למנהיגי-הכנופיה — אוי לך ואבוי לפרטי-עך. איש לא ישים לב אליך. הגה יש כבר מוספים ספרותיים (פתח בהם יהושע קגון, אם אינני טועה, עורקופת כהונה נמנית) שכל דבר-שיר לא יבוא בשעריהם. עמדו וכלאו את השירה בגטו של גלים ומועדים משל היו כל השירים פיזיים לגימים הגוראים. ואף בסקירות הקצרות של ספרים היוצאים מתחת למכשיר הדפוס נפקד לעיתים קרובות מקומה של השירה בכלל.

דומה שאפילו היחלצותם של מוסדות, קרנות ופרסים למיניהם לעזרת משוררים בהוצאת קובציהם — הכוונה למוסדות ומפעלים כמילגת ראשה-דממה, פרסי אקו"ם, קרן תל-אביב וכו' — אף היא ראייה לירידת קרנה של השירה: לא דליה רביבועי ולא יהודה עמיחי, לא פנחס שדה ולא החתום מטה, נזקקו אי-פעם לקרנות להוצאת ספריהם. סוף-סוף הגיע הזמן שבו הוכרה השירה אף היא כמיקרה-סעד, אם לא חולה שיעורי.

כנח שלעומת כל אלה ניתן לצטט גם תופי עות-שננגד, כגון כמות לשירה המתמקדות דווקא בה — ואזכיר בראש וראשונה את חדרים שבכתיבת הלית יאסרן, משוררת ובת למשורר. אבל סגנונית אחת אינה מביאה את האביב (האירופי) והלית אחת השוחה כנגד הורם — וכמה יפה היא שוחה — חוששני שלא יעמוד לה כוחה לעצור את הסחף.

דוסטויבסקים בדרך

וזאת דווקא בימים של ערנה חסרת-תקדים לפרוזה ולמחזה העברי. הרי לכם רומאנים הנמכר רים באלפים ולפעמים אפילו בעשרות אלפים של עותקים, לעיתים למרות ביקורות קטלניות. הוצאות הספרים שלנו משחרות לפיתחיהם ואף מתחרות ממש על חסריהם של הפרוואיקנים — אלה שיש להם מוניטין כדי שיש רוכי — לעתים בלתי-מזדקק לחלוטין — מתכבדים במילגות שמנות ועד כדי. שנות שבתון לכתיבת רומן? הגיעו הדברים. מנחם פרי — משרד-רשיו ומישרד ליחסי-ציבור בן איש אחד — מעמיד את כל חילו, והוא אינו מבוסס כלל וכלל, לרשות הטרולטטואים-שלעתידי והדוסטויבסקים בדרך שלו. תחרות או קינאת סופרים, גם אם אינה מרבה חוכמה, הגה היא מגביה את הרמה ואת הקומה. אפילו לסיפורים קצרים — בעבר, חדרת כל מיל' הגון — נמצאו פתאום דרשים. אל תהיה עינינו צרה בהם. רובם ראויים לתשומת-הלב הפתאומית שבה זכו, ומיקצתם אף ראויים לכל שבה. זמן רב מדי מתנינו אף הם לתורם. ומי שאינו רוצה שרמאה פניה של הסיפ' רות העברית יהיה אף ורק מראה פניהם של ה"ה אהרון מגד והנודן ברטוב — חזקה עליו שיברך על כך שנמצאו לנו, בהיסח הדעת ובלא כל מאמץ בציורנו, יהושע קגון וחיים כאר ושלומית לפיד ויורם בקינק רות אלמגור ודן בניהדסי ויצחק אורפז ועמוס קינן ודוד שחר וראובן קריץ ודן בראמון וינתן ואלכסנדר סנד ונתן שחם ודוד גרוסמן ודוד שייך ויואל הופמן (שרק באחרונה הצטרף לחברה) ויורם ראובני ודן זלקה ויצחק בנר ובנימין תמוז ואהרון אפלפלד ויהודית

לקיצו — הוא המראה של פייטנים מתוסכלים, בהם שנפגעו דווקא בשל עליבותו הציבורית של כלי-אומנות זה שכיום, ההולכים ומרדלים עוד יותר את האוצר החסר והולך בכתיבה גלוזה, עיתים שיקרית וזולה ועיתים מרושעת ויומרנית, שסופה שהיא מוילה עוד יותר את השירה בעיני הבריות שממילא אין שעתם וליבם פנויים לה ואליה.

והרי לך פארואדוס: אנשים שנפלו הסי-עצמם לבור יוצאים ממנו בדי-עמל ומאמצים, מצטיידים מייד ובכהילות בכלי-הפירה (כלומר: בימות שבהן יוכלו לפרסם את דיבריהם) ועוסקים במרץ רב בחפירת כורות חדשים כדי להפיל בהם את עמיתיהם.

ובאמת, כמה פרוואיקנים ראתם הכותבים רצניו על ספרים בעיתונים? ואילו משוררים ופיוחי משוררים... הוצא אותם מן העיתונים וחסל סדר רצניו על דיבריי-שיר בישראל!

שדה מוקשים

כדי לעבור את שדה-המוקשים המשתרע כיום לרגליו של משורר בישראל, צריך זה כאמת להיות חסידי-אש וחסידי-מים וחסידי-בז ובוראי חסין ממון ודאגות פרנסה. אבל דווקא משוררים, אולי יותר מכל עמיתיהם, אינם ידועים כחסינים במיוחד.

פעם נהגו אפילו לומר: בדיוק להיפך! התוצאה או התוצאות: לפעמים פרישה ואלם (שלמה זמר, דליה הרץ, ישראל פנקס וניתן להביא עוד הרבה דוגמאות). לפעמים בקשת מיקלט באקסצנטריות (פנחס שדה, מנחם כן, אהרון שבתאי). לפעמים ביסוס מעמד ומוניטין חלופיים או משלימים בארצות חוץ (יהודה עמיחי, ט. כרמי, גבי דניאל) או פנייה לקאריירה ציבורית בתחום של מה שמכונה "קריית ספר" (החל במעד רכות-העיתונים ובהוצאות-הספרים וכלה בוועד אגודת-הסופרים, אירגון פ"ן או אקו"ם). ורע מזה, בכל אשר תפנה — שורה ארוכה ארוכה של חללי מלחמות השירה: נאדות-יין שהחמיק, משוררים — בהם מוכשרים ורגישים — שבשעה שהם נוטלים את העט בידם הם נתפכים לחיות רעות, צמאי דמים, לנזקים את ניקמת דמם שלהם השפוף.

רק כך ניתן להסביר כיצד חלפה לה על פנינו, ודווקא בשנים האחרונות, הרעות, חבורה מרשימה כל-כך של משוררים בעלי כישרון וערך שמר ביתם היו זוכים בעידוד כבר בראשית דרכם בארץ אחרת ובאקלים אחר — מבלי שאיש ייתן דעתו עליהם. איש — או כמעט איש, כולל אשה.

מוהיקנים אחרונים

צחוק הגורל. ומוטב, לעג לרש (מי ראה גורל צוחק) זו השירה שאצלנו הוליכה תמיד בראש, או כמעט בראש; זו שסללה כה רבות מהדרכים והכשירה את הקרקע והכינה את הלכות ויצרה את האקלים שבו דרכו אחר-כך עוז הסופרים והמחזאים, העיתונאים והמבקרים: זו השירה שהיתה הראשונה לתגובה ולאתרה-על ולאזנה, ערב השואה כמימי העצמאות עד מילחמת הלבנון; זו השירה שבלעדיה אין ולא היתה פיוזמוגאות טובה בישראל — ואינני מתכוון כאן לפיוזמוגאות האנאלפביתית הרווחת בימים אלה של "רוק כבד" תרתי משמע; דווקא השירה שהייתה ליכה את המחנה גם בעת אוברד-עצות וריפויך נפש, ועיתים אף נצטרדה מתוך שבהרה להסתפח לשיירה, שלא בטובתה (ראה טפיח של ביאליק), דווקא היא נותרה עלובה ומכויישת, אכלה בין תננים וכלות.

הוא שאמרנו: ימים אין חפץ בהם. בהם — ובה.

במקום אחר ניסיתי לתוות על חלקה שלה, של השירה, בירידה, שלא לומר, כנפילה זו. האומנם היינו, פשוט, ככל הגוים המערביים וחרלנו מהיות כגויים המיורחים שאצלם השירה ע-יחיים היא למחזיקים בה. ושמה חברו יחד אליטיות סרטי-סיו והיפוכו, גסות-דוד שאינה יודעת גבול, חסרון הקול הציבורי אצל מי שגם קול אישי אין לו, ריבוי האפיונים, חקיניים בני חקיניים של מאני-יומים ואופנות, פשיית נגע הליטראטיית המנתקת אדם מקרקע הניסיון עצמו כאדם בעולם (שאינו מורכב רק מליט-ראטים, כידוע), הנבטלות עצמית מוחמת מודעות למיעוט ההישגים והיפוכה או השלמתה — ביקורתיות מופרזת, חוסר חוש-מידה, היעדר עריכה ועורכים (לפרחה יש עדיין עורכים מצויינים) — כדי להחיש את התהליך המלווה כמוראליזציה ותבוסנות. כל המבקש הערכה מעמיקה ורצינית יותר של שרשי המפלת מוזמן ללכת אצל מאמרו של נסים קלדרון "חמש רשימות" ומאמרו של יוסף שרון "עניינים שאינם רק שלי", שנתפרסמו בחוברת 15 של כתב-העת "סין קראה" בחודש ניסן 1982, חוברת שאף נערכה בידי אחד הנוכחים, שהוא גם אחד המוהיקנים האחרונים של תרבות השירה בישראל.

אולי החיזון המעצב ביותר בסיפור עלייה ונפילה זה — סיפור הצלחה והישגים שאין לו מקבילות רבות בספרות העולם שלאחר מלחמת העולם השנייה, המגיע בימים אלה, כמרומה,

רק כך ניתן להסביר את העובדה שלא אהרון אלמגור (כינוס השירים תוך כדי הודעה על פרישה מהמפורץ: רחוב הרצל). לא חוי לסקלי (האצבנב). לא יוסף בנגל (אופוס אפס, שם המרמו אף הוא על הכוונה לשוב לאותה שתיקה ממנה הגיח ומנית), לא חיים נגיד, ניתונאי קטן במיקצת מן המשמעויות שנתקשרו אצלנו באחרונה עם פיד מנו של אייק אינטיטיון, אבל משורר מוכשר ובעל-ערך (שירה סקומיח). לא מנחם בן (שירים חדשים) ולא יוסף יחזקאל (נוה. במיקרה שלו, להוציא רשימה אחת של קלדרון שכבר נזכרה), לא חבצלת חיבשוש (שירת החבצלת, לאחר התאכרותה) ולא יוסף שרון (תקופה בעיר, בעודו בחייו), לא הרולד שימל ואפילו לא שני קבציה האחרונים של יונה וולך שגם הטלוויזיה שלנו נכנעה לפני חזרתו מהסרט שלה, לא ציפי שחרור תבל"א (שפה משוחפת, הטוב בספריה עד כה), לא לאה אילון (תגליתה של הלית יאסרן, אם אינני טועה), לא גבי דניאל (בנימין הרשב בשמו הגוכחי, שזכה רק ב"סקנראל" אחד קטן ביוזמת קורבנות הפלמ"ח), לא מארי (שנתוני איגרא א' רב'), הוא עדיין לא קיבץ שיריו בספר) ואפילו לא סיפריהם האחרונים, מן הטובים שבכתוביהם — כל גבריאל פרייל, חיים גורי ויעקב אורלנד — כל אלה וספרים ראויים אחרים שבוודאי נשמטו מזכרון או שלא קראתי לא זכו אף באפס קצה של תשומת-הלב הנרחבת ובקורטוב מן האינ-טליגנציה הביקורתית שבה זכו עמיתיהם המ' ספרים והמחזאים.

במידבר המצוי

מילגות ופרסים — לפעמים, כשיש ירדדים וכשמתחיל המזל. מישרות ותפקידים ב"קריית ספר" — פה ושם, ויותר פה מאשר שם. שלמה טנאי, למשל, זכה גם כפרס ביאליק וגם לכהן כיו"ד אקו"ם, האגודה הרואגת לזכויות היוצרים של סופרים ומלחינים. אבל קריאה נכונה, הצגה אמינה של העולם" ושל "כתביהיד", הערכה שאינה משוחרת יותר מרי (אובייקטיביות גמורה כמעט שלא תיתכן על-ידי בני-זמנו של אמר), רגישות לתמורות ולשינויים באקלימה של שירה, שלא לומר — מודעות לפרספקטבות, לטווח האופק. נדיבות? — באמת, צחוק אתם עושים כל-כך...

במצב הקיים דומה כי רק השימושים הבאים נותרו עוד למשורר: נספחות תרבותיות (האחרון ברשימה, לאחר מאבק לא-קל: משה כן-שואל, כעת פאריס), הומנה לפגישה עם ראשה-דממה (בקי פריי-שטאט וצחי הנגבי כבר יסדרו, תלוי את

מוחמד חמוזה ע'נאים

דאגותיו של האמלט פלסטיני

המלט! די לי בנהר הדמע הנשפך ללבי, די לי ביגוני. המלט! מי אל גלות שלחני מיגוני? המלט! בטר מלוכה עטר לראשי לב ליהרגני דודי אבוא בצל קורתו מפחד נפשי לו בקעתי את היס הלאני יוגני!

(1975) מערבית: ראובן שניר

הערת המתרגם: השיר לקוח מתוך הקובץ אלם לאם מים (אלף למד מס' — אותיות המליה אלם ערבית משמעה כאב) של המשורר הערבי הישראלי מוחמד חמוזה ע'נאים (נ' 1953). שיר זה, הכתוב בסגנון סוריאליסטי, הוא סתום ועורפל בקריאה ראשונה, אם כי גם בה ניתן לחוש בטראגיות הקיומית של המשורר — האמלט פלסטיני בעיני עצמו. תחושת היגון, העצב והזמנות הקרב שורה על השיר. לכן תוהה המשורר אם מאן דהו יוכל להגלות אותו מיגונו. התשובה, כך דומה, חייבת להיות שלילית.

הכותבת מביאה אותנו למקום ולזמן הקונקרטיים: "דאגותיו של האמלט פלסטיני" רמזות שהמשורר הוא הדובר בשיר. שלוש פעמים קורא המשורר להאמלט לבוא לעזרה; יתרה מזו, הוא מבקש ממנו מחסה מנפשו; משמע, גם נפשו מיסרת אותו. בקשת העזרה מהאמלט היא אירונית ופרדוקסאלית שהרי האמלט עצמו, כזכור, וקופ היה לעזרה. רוחו של האמלט רודפת את הכותב; הוא יודע שהוא צופה בו תמיד; האמלט נמצא בכל פסיק או נקודה של כתיבתו. המשורר נוטל את האמלט מיצירתו של שיקספיר ומשפך אותו בפלסטיין, אך ארץ זו מתנכרת להאמלט, כשם שהיא מתנכרת למשורר עצמו, שהוא בנה. הוא פונה לנסיך דנמארק ומבקש ממנו שימליך אותו למלך כדי שרודו לא יהרג אותו. כזכור, רודו של האמלט, קלאודיוס, רצה את אביו, ירש את כיסאו ונשא את אמו לאשה. כאן מבקש המשורר מבנו של הקורבן עצמו, האמלט, להמליך אותו למלך — אמצע-הגנה מפני כוונת רודו של המשורר עצמו לרוצחו! כאן, דומני, מתבהרת משמעותו של השיר, קשה ככל שתהא כלפי הצד היהודי של הסיכסוך. כאן גם בקשת הוודאות שאין כל תיקוה לגאול את האמלט הפלסטיני מראגות-החרדותיו.